

Book Review

Bolette Frydendahl Larsen
*Opdagelse og diagnosticering: Fra
uopdragelighed til psykopati på
Vejstrup Pige hjem 1908–1940.*

Lunds universitet (PhD diss)
2020, 344 pp.

I Frydendahl Larsens avhandlingsprojektet står de intagna flickorna på Vejstrup Pige hjem 1908–1940 i centrum. Genom att analysera en längre historia och dess förändringar vill Frydendahl Larsen ge ett bidrag till psykologin och psykiatrins tidiga historia utanför sjukhusen. Med det vill hon visa hur psykiatriska diagnoser och logiker hade betydelse redan för 1920-talets barnomsorg, något som tidigare inte analyserats i dansk forskning. Det övergripande syftet med avhandlingen är att studera hur de intagna flickorna på Vejstrup Pige hjem problematiserades och hanterades under det tidiga 1900-talet. Syftet besvaras med hjälp av tre frågor: 1) Hur praktiserades uppdraget på Vejstrup Pige hjem, och hur kan omsorgen om flickorna förstås som en del av detta uppdrag? 2) Hur formade redan etablerade könföreställningar uppdraget på Vejstrup, och omvänt hur, hur bidrog uppdraget till att skapa kön? 3) Hur blev läkarvetenskapen och psykiatrin etablerad och praktiserad på Vejstrup Pige hjem? (s. 72).

Det empiriska materialet som ligger till grund för avhandlingen består av olika former av dokumentation kring eleverna på hemmet som elevjournaler, brev, straffprotokoll och läkarjournaler. När Frydendahl Larsen analyserar vardagen på hemmet förstås flickornas

handlingar också i relation till det politiska ramverket och uppdragspraxis, vilket gör att debatter i folketinget, betänkanden om barnomsorgen och statistik används som källmaterial. Därtill är det professionella perspektivet en viktig parameter i analysen, vilket har medfört att tidskrifter som *Børnesagens Tiden* 1918–1940 har varit viktiga källor.

Avhandlings teoretiska ramverk bygger i första hand på Michel Foucault och dennes förståelse av hur makt och vetande normaliserar och formar subjektet. I korta drag är det ett maktperspektiv som hämtas i Foucaults *Övervakning och straff*, men Frydendahl Larsen följer här forskare som Johan S. Ransom som menar att disciplineringsbegreppet inte ska läsas isolerat, utan bör förstås i ljuset av Foucaults senare skrifter. Där handlar disciplinen inte bara om lydnad och underordning utan den betraktas som skapande och produktiv, den omvandlar viljor, drömmar och begär. I det sammanhanget bidrar också forskare som Nikolas Rose, som menar att disciplineringsmakten är en av många maktförmer som strävar efter att forma och styra individer, och Joan Scott, vilken betonar att subjektens handlingsmöjligheter alltid är invävda i en makt som både kontrollerar och möjliggör. Det ger en analys där handlingarna inte kan frikopplas de institutionella kontexter som de ingår i. Här förstås disciplinen som en form av styrning genom frihet.

Frydendahl Larsens läsning av disciplinbegreppet i ljuset av Foucault senare författarskap kring subjektets tillblivelse och styrning placerar henne i *governmentality-forskningen*, men hon menar att det finns delar i den forskningen som

bör nyanseras. Ett sådant exempel som hon lyfter fram är man kan få intrycket att makten förändrats tämligen kronologiskt och abrupt från en disciplinär maktrationalitet, präglad av yttre styrning, till en governmentality-maktrelation, präglad av en inre styrning. Den senare maktformen kopplas då ofta till psykologins framväxt och ses som en del av en ökad styrning i välfärdsinstitutionerna under 1900-talets senare del. Frydendahl Larsen anser att denna styrning inte nödvändigtvis är något som ökas i takt med psykologins uppkomst och välfärdsstatens framväxt. Den styrningen fanns redan tidigare, i de religiösa praktikerna.

Frydendahl Larsen vill ge ett alternativ till governmentality-litteraturens historieskrivning med hjälp av begreppet *moderlig omsorgsmakt*, vilket introduceras i avhandlingen för att begreppsliggöra den särskilda form av disciplinering som skedde på Vejstrup. Moderlig omsorgsmakt är en utveckling av Foucaults *pastoral makt*, vilket är en maktform som kan förstås som ett resultat av relationen mellan Gud och hans folk. Denna relation innefattar också särskilda tekniker för att leda och hjälpa individer på rätt väg till frälsning. I det moderna samfundet har denna pastoral makt, enligt Foucault, fått en sekulariserad form. Frydendahl Larsen vill med den moderliga omsorgsmakten lyfta fram att psykologin och den professionella rollen inte var först med en auktoritet som terapeutisk.

Hon ser fyra målsättningar med den moderliga omsorgsmakten: 1) att individen genom sitt eget engagemang måste mobilisera viljan att reformera och förändra sig; 2) att det är en makt som verkar genom vetande om individens inre; 3) att det är en omsorgsmakt som leder till en förståelse om det egna subjektet och därmed till ett lyckligare liv

och; 4) att det är en makt som inte är begränsad i tid utan livslång (s. 51–52).

En central utgångspunkt i avhandlingen är att diagnoser är socialt och historiskt konstruerade och därmed föränderliga. Frydendahl Larsen lyfter fram enskilda fall som exempel på hur de intagna på Vejstrup problematiserades och diagnostiserades. Med denna utgångspunkt i mikrohistoria – där makten studeras lokalt – försöker hon förstå institutionella kategoriseringsprocesser. Det ger en förståelseram och en historieskrivning enligt följande benämningar: a) bråkighet och problematisering, ca 1908-1920, där diagnostiseringen ofta rör sig kring oönskat och besvärligt beteende; b) pragmatisk problematisering, ca 1920 och framåt, visar på en diagnostisering som är praktiskt inriktad och flexibel efter behov, vilket kan ske utan formaliserade tekniker och experter och; c) systematiserad problematisering, 1923 och framåt, där läkarvetenskapens allt mer formaliserade tekniker, ordnade diagnosticeringar och kategorier får större betydelse (s. 59). Så långt utgångspunkterna i avhandlingen, nedan följer en kort genomgång av de empiriska kapitlen 3–7, och därefter ett par kritiska synpunkter.

Kapitel tre handlar om hur barn och unga sågs som ett socialt och statligt problem. I kapitlet undersöks barnomsorgens struktur och de problem och problematiseringar i samhället som Vejstrup Pijehjem förväntades svara mot. Den var en problematisering som drevs av en allmän oro i samhället kring barn och ungas hälsa och beteende under 1900-talets inledning. De sågs allt mer som en särskild grupp i samhället som skulle fostras, reformeras och formas. Med det följde nya lagar, där möjligheter till olika omhändertagande och nya institutioner som observationshem ökade. Vejstrup Pijehjem tog in flickor

mellan 14–21 år och utformades som ett familjehem där de unga kunde leda i en önskvärd riktning. De flickor som togs in kategoriserades till exempel som: uppstudsiga, vagabonderande, tjuvaktiga, raseri, dåligt uppförande, vansklig karaktär eller bedrägeribenägna. Det sågs som särskilt angeläget att stoppa den kriminella utvecklingen hos en del av flickorna.

Kapitel fyra rör det praktiska uppdraget som Vejstrup Pigeheim hade, och visar vilka tekniker som användes för att fostra de intagna flickorna. Med hjälp av moderlig omsorgsmakt skulle de, via råd och vägledning, göras till respektabla kvinnor. Frydendahl Larsen separerar inte, vilket ofta är fallet i tidigare forskning, den tidiga religiösa filantropin från den senare sekulära vetenskapliga staten. Hon pekar istället på en sekulär pastoral makt, en praktik som hon kallar för en icke predikande kristendom. I det sammanhanget görs en analytisk poäng där skillnaden mellan katolsk och protestantisk tradition i uppfostringshemmens förhållnings-sätt lyfts fram. I den katolska kollektiva fostran, ofta i södra Europa, var en utplåning av det individuella det centrala, medan den protestantiska fostran i norr, snarare riktade in sig på det individuella. De protestantiska dygderna – att avstå från frestelser, att arbeta hårt, att lära sig att leva med små medel – som utmärktes av yttre handling och inre mentalitet var således tydliga på Vejstrup. I den protestantiska traditionen sågs det som viktigt att stå i direkt relation till Gud och föreståndarinnan fungerade som den goda herden.

Disciplineringen på Vejstrup handlade om att förändra flickornas inre. Den moderliga omsorgsmakten byggde på föreståndarinnans vetande om flickornas innersta tankar, vilket främst skedde genom en personlig och nära relation dem

emellan. Inte sällan sågs föreståndarinnan som en fostermor. Om inte flickorna frivilligt lät sig styras kunde de dock drabbas av repressiva åtgärder i form av besöksförbud, få sina brev lästa, isoleras eller till och med spännas fast. Under tiden för isoleringen besökte föreståndarinnan löpnade flickorna för att få dem att bekänna sina misshagliga gärningar. Först när de under ånger erkänt ansågs de kunna skapa sanningen om sig själva och därmed vägledas i rätt riktning.

Frydendahl Larsen menar att föreståndarinnans intresse för flickornas inre kan förstås som ett psykologiskt intresse, utan att de för den skull hade psykologi som profession. Den moderliga omsorgen – som präglades av gemensamma samtal och brevväxlingar – var en effektiv självteknik och maktteknologi för att utveckla jaget, en omsorg om flickorna som också sträckte sig till tiden efter Vejstrup. Lydnad i sig var dock inte målet, utan snarare ett medel för att uppnå en inre reform hos individen. I linje med det går det också att förstå de tekniker som kretsades kring de privilegier, ansvar och frihet som kunde ges till så kallade betrodda pigor på hemmet. Med denna skötsamhet möjliggjordes arbetsuppgifter också utanför hemmet.

Kapitel fem ägnas åt utskrivningarna av flickorna från hemmet. En viktig del i kapitlet är relationen mellan lokal och nationell politiks nivå. Förväntningarna från samhället under början av seklet var att alla barn och unga kunde fostras. Det fanns emellertid undantag, flickor som ansågs oemottagliga för all from av fostran. Av det skälet skrevs ett antal flickor ut från Vejstrup under perioden. Som flera historiker har visat – ofta med utgångspunkt i Ian Hacking – gör kategorier något med dem som kategoriseras. I dessa processer av samspel, problematiseringar och kategorisering-

ar, skapas samtidigt möjligheter för de kategoriserade att använda kategorin som en form av motstånd. Annorlunda uttryckt fanns det en möjlighet för den som inte ville vara kvar på Vejstrup, att bete sig på ett sådant sätt att denna i praktiken gjorde sig omöjlig. Maktens mikrofysik var, som Frydendahl Larsen skriver, på så sätt oförutsägbar och produktiv.

I kapitel sex och sju, som kan läsas ihop, visar Frydendahl Larsen hur problematiseringarna och diagnoserna över tid blir allt mer styrda av läkarvetenskapen. Under de inledande decennierna av 1900-talet var psykopati en ny och oklar psykiatrisk diagnos i Danmark. Praxis på Vejstrup förändras från att se flera av de unga som disciplinproblem till att se dem som psykopatiproblem. Det var svårt att veta vad man skulle göra med de så kallade psykopaterna. Det fördes diskussioner om låsta avdelningar och om att inrätta särskilda psykopatianstalter. I bakgrunden fanns mendelska teorier med föreställningar om arv, biologisk och degeneration.

Under 1920-talet skedde en förskjutning mot större fokus på de svåruppfostrade barnen generellt och i det sammanhanget behandlades ofta psykopati som en underkategori. I Danmark blev psykopati mer formellt introducerat omkring 1923, men var fram till och med 1935 utan handlingsanvisning. Det gjorde den så kallade anamnesen, sjukdomshistorien, till ett avgörande inslag i de psykiatriska undersökningarna. Anamnesen kunde innehålla information och journaluppgifter från släktingar, familj, bekanta, lärare, präster och rättsvårdande instanser.

Frydendahl Larsen visar hur diagnostiseringen på Vejstrup satte igång processen kring var den enskilda eleven skulle placeras, men eftersom diagnosen inte hade en tydlig auktoritet kunde

den omformuleras. Om en lösning inte fungerade kunde man ta upp diagnosen igen och revidera den. På så sätt var diagnosprocessen aldrig avslutad för flickorna på Vejstrup, utan den pågick löpande under hela deras tid där. Psykopatdiagnosens vaghet och flexibilitet var också användbar på en politisk nivå när institutionen skulle mobilisera resurser till flickhemmet. Under period uppstod, enligt Frydendahl Larsen, en arbetsdelning mellan psykologer och psykiatriker. Det var i första hand psykiatrikerna som hade auktoritet i samband med de svåruppfostrade barnen och hemmen, medan psykologerna hade sin auktoritet inom ramen för folkskolan.

Under 1920-talet, men särskilt efter 1933, blev barnomsorgen i Danmark i högre grad en integrerad del av en bredare välfärdsstat där en psykiatrisk logik vann inflytande över barnomsorgen. Som ett paraplybegrepp för svåruppfostrade barn blev termen problembarn allt vanligare. Samtidigt förändrades diagnosen psykopati från ett barn- och ungdomsproblem till att i högre grad definieras som ett medicinsk-psykiatriskt problem. År 1935 blev barnpsykiatrin ett självständigt fält inom hospitalvården i Danmark. I takt med det formaliserades också många tekniker och i det praktiska arbetet med mentalunderökningar systematiserades de oklara problematiseringarna allt mer i form av diagnoser. I akuta konfliktsituationer fanns det nu också möjlighet att lägga in svåra fall på sjukhus för medicinering. Med barnomsorgens integration i en beredare social- och välfärdsstat var diagnoser – som tidigare kunde vara en indikation på att utskrivning från Vejby – nu en indikation på att man kunde få stanna länge inom försorgens ramar.

Med referenser till Mitchell Dean påpekar Frydendahl Larsen att liberal styrning alltid medför en uppdelning

av individer. Hon pekar på de segregeringsprocesser i den danska välfärdsstatens historia som blev följden av socialdemokratis vision om ett meritokratiskt samhälle. Handlingsmöjligheterna kunde minska drastisk för en del grupper i samhället. Det är, menar hon, något av en paradox att de som ansågs efterblivna blev allt mer styrda och fick allt mindre frihet. Frydendahl Larsen anser att Danmark ofta är en nation som präglats av illiberala drivkrafter och tvång.

Denna avhandling är ett bidrag till en kulturhistorisk psykiatri- och diagnoshistoria. Frydendahl Larsen argumenterar för att hennes praxisnära analys av barnarbetarnas arbete i specifika institutionella kontexter, delvis motsäger tidigare forskning. Det hon vänder sig mot hos tidigare governmentality-forskare är den gängse bilden av vetenskapliggörandet och professionaliseringen av barnomsorgen, där styrningen på ett generellt plan går från det yttre till det inre. Denna förändring kan, menar hon, inte enkom förläggas till den senare halvan av 1900-talet. Vidare skriver hon att det, såväl hos Foucault som i foucaulinspirerade teoretiska texter om maktens historiska former, ofta finns ett särskilt sätt att beskriva disciplineringen som en repressiv maktform, vilken enbart styr kroppen och kroppens handlingar genom kontroll. I den forskningen framstår barnomsorgens ambition att inskräpa självdisciplin i barnen genom en yttre disciplinering som misslyckad.

Frydendahl Larsen vill – utan att för den skull underkänna tidigare forsknings slutsatser – förändra denna narrativ om barnomsorgen (s. 163). I det sammanhanget refererar hon till Nikolas Rose som skriver att disciplinmakten i mitten av 1900-talet ersattes av en maktform som han kallar för autono-

mi, en förändring där ett personligt begär ersatte den sociala normen (s. 164). Frydendahl Larsen menar dock att det inte går att skilja på dem på det sättet som Rose gör, utan disciplineringen tog också kropp och de sociala normerna skrevs in i kroppen. Med andra ord var subjektifieringen också en del av den tidigare disciplineringen.

Frågan är dock om Rose, i sitt omfattande författarskap, verkligen gör den tydliga distinktionen mellan yttre och inre disciplinering? I hans texter är det fullt möjligt att se övergången mellan yttre och inre som en överlappande process där den disciplinära makten är en internaliserad makt som tar kropp. Ett exempel är artikeln ”Power in Therapy”, där Rose skriver att:

... by the nineteenth century in Europe and the United States, elements of religious exercises for the formation and administration of an inner and personal conscience were incorporated within a whole range of secular practice – notably those of schooling – for the inculcation and administration of habits of life and modes of self-scrutiny and vigilance. (Rose 2000, 11)

En annan invändning som Frydendahl Larsen riktar mot tidigare barnomshistorisk forskning är att den ofta har präglats av ett konfliktperspektiv, med läkarna överst i hierarkin och barnomsorgens arbetar nederst. I den forskningen ses professionaliseringen som den avgörande förklaring till att psykopatidiagnosen blev betydelsefull. Det brukar beskrivas som en övergång från en i huvudsak religiöst motiverat behandlingsideologi till en mer vetenskaplig, baserat på medicinska sakkunskaper med läkarna som de primära aktörerna. Frydendahl Larsen

lyfter istället fram det relativt konfliktfria professionssamarbetet som hon ser mellan flera olika yrkesgrupper. Visserligen ökade diagnoserna och läkarna blev allt mer involverade och betydelsefulla, men enligt Frydendahl Larsen så brukade föreståndarna på Vejstrup redan tidigare dessa diagnoser och logiker och de hämtade legitimitet i kriminologiskt och psykiatriskt vetande. Verksamheten på Vejstrup var således redan präglad av alla dessa maktteknologier – tekniker där individen arbetar med sig själv – som andra forskare har tillskrivit psykologin och psykiatris intåg på fältet.

Jag instämmer i stort dessa slutsatser vad gäller professionaliseringen och den kritik mot delar av tidigare professionsforskning som Frydendahl Larsen ger uttryck för, men jag är inte säkert på att den träffar helt rätt. Till exempel anförs Roger Qvarsell som en försvarare av detta perspektiv, men också han har en tämligen överlappande syn där han ser att filantropin har många beröringspunkter med den senare professionaliseringen. Enligt Qvarsell tillskrev den tidiga filantropin konstitutionella faktorer och inre orsaker betydelse när man skulle förklara människans sociala egenskaper. Det filantropiska arbetet förutsatte kunskap om den enskildes livssituation och någon form av personlig förhållande mellan hjälpare och hjälpsökande. Qvarsell (1992, 250) skriver att i ”sekelskiftets debatt om den sociala frågan kom personlighetstanken att fungera som en brygga mellan den kristen-sociala idealism och den liberala individualismen.”

Ett av de viktigaste spåren i Frydendahl Larsen avhandling är religionens roll i den offentliga barnomsorgen, något som hon menar länge har varit utänfor historieskrivningens blick. Skillnaden mellan den tidiga filantropiska

verksamheten och de offentliga initiativen var inte alltid så stora. Frydendahl Larsen gör, som vi såg ovan, en analytisk poäng av att det har pågått ett reformarbete med individens inre också före psykologerna och psykiatriernas intåg i barnomsorgen. Vidare skriver hon att också Foucault missar religionens betydelse och lyfter fram *Övervakning och straff* som exempel på detta, eftersom den i stort inte behandlar religionens roll i fängelsets historia (s. 122). Det är ett påstående som förvisso äger sin rättighet, men kanske inte ger en helt rättvisande bild av Foucault.

Mot bakgrund av att pastoral makt och moderlig omsorg är så centrala begrepp i Frydendahl Larsens analys, och att disciplinbegreppet förstås i ljuset av Foucaults senare skrifter, så hade avhandlingen tjänat på en fördjupning av dessa begrepp. Det är därför lite olyckligt att referenser som *Säkerhet, territorium, befolkning, Collège de France 1977–1978* (2010); ”Politics and Reason” (1988) och; *Att styra de levande, Collège de France 1979–1980* (2019) saknas i Frydendahl Larsens avhandling. Det är främst i dessa referenser som Foucault uppehåller sig vid religionens betydelse och de tidiga kristna teknikerna som bekännelse, sanningsproduktion och skapandet av ett nytt sant jag. Här betonas visserligen relationen mellan Gud och hans folk, men emfasen hos Foucault är snarare på herden och den nära relation som denne har till sina får. Det som i Foucaults framställning är väsentligt är att också herden är en del av flocken vilket medför ett särskilt ansvar för flocken inför Gud. Med ovan nämnda referenser hade en mer omfattande analys kring föreståndarinnan som den goda herden kunnat göras (den skymtar endast förbi på s. 50 och s. 120).

Avhandlingar brukar sällan inbjuda till någon större läsoplevelse, men

Opdagelse og diagnosticering: Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigehjem 1908-1940 är ett gott undantag, det är en väl avvägd text som engagerar och väcker många tankar. Ovanstående invändningar förtar på inget sätt helheten av Frydendahl Larsens *Opdagelse og diagnosticering*: det är en välskriven och habil avhandling som tillför ny kunskap till fältet. Det är ett lyckat grepp att varva mikrohistoriska exempel med större samhällskeende och förändring över tid. Den som vill skriva om uppfostringshem i en nordisk kontext under den första delen av 1900-talet kommer inte att kunna gå förbi den.

Särskilt intressant är det när Frydendahl Larsen skriver att det saknas forskning om de religiösa inslagen i barnomsorgen, där är hon något centralt på spåren. Inte sällan är religion ett område som är styvmoderligt behandlat inom historikerskrået. Av de tre stora folkrörelserna – arbetar-, nykterhets- och frikyrkorörelsen – är som regel de två förstnämnda utförligt behandlade medan det sistnämnda ofta lämnats därhän, åtminstone i svensk forskning. Det är inte helt ovanligt att historiker har ett lite slarvigt förhållningsätt till religion och underskattar dess betydelse för människorna i de praktiker som de studerar. Religionens betydelse i den tidiga barn- och ungdomshemmen är alltså ett tämligen utforskat område och här finns onekligen ett incitament till ett avhandlingsämne för den hugade. En annan idé till vidare forskning, som Frydendahl Larsen föreslår, är att följa psykopatdiagnosen utveckling också under efterkrigstiden och framåt. Det torde också vara en mycket fruktbar idé.

Referenser

Foucault, Michel. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv, 1987.
Foucault, Michel. "Politics and Reason."

I *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture: Interviews and other Writings 1977–1984*, edited by Lawrence Kritzman. London: Routledge, 1988.

Foucault, Michel. *Säkerhet, territorium, befolkning, Collège de France 1977–1978*. Hägersten: Tankekraft förlag, 2010.

Foucault, Michel. *Att styra de levande, Collège de France 1979–1980*. Hägersten: Tankekraft förlag, 2019.

Ovarsell, Roger. "Om betydelsen av det personliga. Ett tema i det sociala arbetets idéhistoria", i *Bortom all förenkling: Människan som väsen och oväsen*, redigerad av Bengt Börjesson, Claes Mether och Lennart Nygren. Göteborg: Daidalos, 1992.

Rose, Nikolas. "Power in Therapy: Technique and Ethos", *Academy for the Study of the Psychoanalytic Arts*, <https://www.academyanalyticarts.org/rose-power-in-therapy> (hämtad 25 maj, 2020).

Thom Axelsson
Malmö universitet
thom.axelsson@mau.se